

Yksityisyyden suoja ja puheoikeus tietoverkoissa*

Timo Kuronen

Yksityisyyden suoja tietoverkoissa liitetään tavallisimmin henkilötietojen rekisteröintiin. Asiasta laadittu laki kieltää pitämästä tarpeettomia henkilörekistereitä ja vaatii lisäksi, että kerättävien tietojen on oltava tarpeellisia rekisterinpidon kannalta. Yksityisyyden suoja tältä kannalta katsottuna on kuitenkin hyvin vaatimaton ja koko käsite vähintäänkin ongelmallinen. Lievästi kärjistäen voidaan nimittäin sanoa, että laki henkilörekistereistä estää kansalaisia pitämästä rekistereitä kelvottomista poliitikoista ja virkamiehistä mutta ei millään tavalla rajoita viranomaisten oikeutta pitää tarpeelliseksi katsomiaan rekistereitä kansalaisista. Verottaja, keskusrikospoliisi, suojelupoliisi, pääesikunta ja monet muut tahot pitävät juuri sellaisia rekistereitä kuin haluavat. Näyttökynnys mahdollisissa väärinkäyttötapauksissa on erittäin korkea, ja kansalainen, joka alkaa rettelöidä viranomaisten kanssa, joutuu näiden erityistarkkailun kohteeksi koko loppuelämänsä ajaksi.

Yksityinen ja julkinen keskustelu

Huomattavasti hedelmällisempi ja mielenkiintoisempi tapa käsitellä yksityisyyden suojaa on rinnastaa sitä julkiseen puheoikeuteen. Esimerkkitilanteena voidaan pitää kansalaiskokousta, jossa jokaisen puheenvuoron käyttäjän on noustava ensin seisaalleen ja esiteltävä itsensä ennen kuin aloittaa varsinaisen puheensa. Hiljaa olemisen ja julkisen puhumisen välissä yksityisyyden suoja ja julkinen puheoikeus

* Julkaistu *Tiedepolitiikka* - lehdessä 21(2), 1996

kilpailevat samasta tilasta. Kun yksityisyyden suoja on maksimissaan (kansalainen istuu hiljaa eikä kerro nimeään) julkista puheoikeutta ei pääse hyödyntämään. Ja vastaavasti, kun puheenvuoron haluaa pitää, yksityisyydestä on ainakin hetkeksi aikaa luovuttava. Jos puheenvuoro on yhdenentekevä eikä kukaan sitä kuuntele, yksityisyyteen on helppo jälleen palata. Jos puheenvuoro sen sijaan on voimallinen ja mieliinpainuva, yksityisyyden suoja saattaa joksikin aikaa mennä, vähintäänkin kaventua. Oikeustieteilijät saattaisivat sanoa, että yksityisyyden suoja ja julkinen puheoikeus ovat elastisessa suhteessa toisiinsa. Toisen laajetessa toinen kaventuu ja päinvastoin.

Erikoislaatuinen kompromissi yksityisyyden suojan ja julkisen puhumisen välillä on anonymiteetti, nimettömänä esiintyminen. Päivälehtien yleisönosastoissa julkaistaan jatkuvasti kansalaisten mielipiteenilmaisuja, jotka on varustettu nimimerkillä. Ainoastaan lehden toimitus tietää kirjoittajan oikean nimen. Tai ehkä on turvallisinta tyytyä toteamaan, että toimitus tietää sen nimen, jonka kirjoittaja on toimitukselle ilmoittanut. Jos julkaistu mielipide on yhdenentekevä eikä kukaan siihen kunnolla paneudu, on jokseenkin samantekevää onko kirjoituksen alla nimi vai nimimerkki. Jos mielipide on voimakas tai peräti provokatorinen, asetelma muuttuu ongelmallisemmaksi. Kirjoittaja on esittänyt jyrkkiä mielipiteitä anonymiteetin suojassa mutta haluaa itse pysytellä piilossa. Lukijalle voi syntyä epäily, että kirjoittaja ei ehkä olekaan esittämiensä mielipiteiden takana, ainakaan hänellä ei ole ollut rohkeutta esiintyä omissa nimissään. Anonymisti esitetyn mielipiteen jyrkkyys saattaa kääntyä kirjoittajaa itseään ja hänen mahdollisia tarkoituksiaan vastaan.

Myös kirjesalaisuutta voidaan luontevalla tavalla käsitellä yksityisyyden suojan toteuttamismuotona. Kirjesalaisuus mahdollistaa viestin lähettämisen yhdelle tai useammalle vastaanottajalle ulkopuolisten tietämättä. Ulkopuoliset eivät saa selville, kuka lähettää viestejä kenellekin eivätkä varsinkaan lähetettyjen viestien sisältöjä. Kirjeen voi lähettää myös hyvin laajalle vastaanottajien joukolle. Joukkokirjeet voivat tavoittaa yhtä suuren lukijajoukon kuin lehdet. Kirjeen lukija ei kuitenkaan saa selville, ketkä muut ovat saaneet kirjeen ja jos ovat saaneet, ovatko saaneet samansisältöisen kirjeen. Kirjesalaisuus suojaa siten keskustelun yksityisyyttä. Kirjeitse käytävä keskustelu on yksityistä keskustelua julkisen keskustelun vastakohtana.

Kansalaiskeskustelu tietoverkoissa

Internet-verkko on viestinnän ja tietojen välityksen maailmanlaajuisen verkosto. Sen palvelut voidaan karkeasti jakaa perinteisiin ja uusiin palveluihin. Perinteisiä ovat sähköposti, jakelulistat ja uutisryhmät. Näistä jakelulistat toimivat sähköpostin avulla, mutta osoitteiden ylläpitäjä hoitaa viestien ”monistamisen” ja samalla muitakin palveluja kuten arkistoinnin. Uusia palveluja ovat Gopher, WAIS ja World-Wide Web (WWW), joista viimeksimainittu on suosituin ja myös tunnetuin (Krol 1994).

Sähköposti ja jakelulistat ovat kohteellista viestintää: sanomat menevät joko suoraan lähettäjän luettelemille vastaanottajille tai sitten vastaanottajat itse ilmoittautuvat jakelulistalle. Internetin uudet palvelut ovat joukkoviestintää, jossa vastaanottajien joukko ei ole ennalta tiedossa. Luettavaksi tarkoitetut dokumentit pannaan tarjolle johonkin palvelimeen ja kuka tahansa halukas voi kopioida dokumentteja itselleen ja tutustua niihin. Dokumenttien saatavuutta voidaan karkealla tasolla säädellä. Internet-osoitteisiin perustuen saannin voi estää esim. organisaation ulkopuolisilta käyttäjiltä tai ulkomaisilta käyttäjiltä. Saannin voi lisäksi halutessaan rajata vain tiettyihin luettuihin Internet-osoitteisiin.

ANTTI SOINI on äskettäin ottanut Tietolinja-lehdessä kantaa tietoverkoissa käytävän keskustelun pelisääntöihin tavalla, joka antaa ajattelamisen aihetta (Soini 1995). Soini toimii johtajana Tieteellisten kirjastojen atk-yksikössä, joka on osa Helsingin yliopiston kirjastoa. Soinin keskeisin huolenaihe on se, että kirjastoissa työskentelevät ihmiset ottaessaan osaa erilaisiin verkoissa käytäviin keskusteluihin saattavat esittää mielipiteitään tavalla, joka ei ole sopusoinnussa asianomaisen kirjaston johdon omaksuman kielenkäytön kanssa. Soini kehottaakin johtajia tekemään vaikka yllätystarkastuksia ja miettimään, olisivatko itse ilmaisseet kirjaston kannan samassa sävyssä. Soinin kirjoitus on sävyltään jyrkkä ja hän on mitä ilmeisimmin syvästi huolissaan kirjastojen työntekijöiden liiallisesta puhevapaudesta. Soini ei suoranaisesti esitä sensuuritoimia tai vapaan keskustelun kieltämistä – ajatus on kuitenkin hyvin lähellä ja se on vähintäänkin luettavissa rivien välistä.

Yksityisyyden suojan ja julkisen puheoikeuden näkökulmasta tarkasteltuna Soinin huolenaihe on erikoinen. Jos henkilö tietoverkoissa esittää voimakkaan mielipiteen omissa nimissään ja liittää tekstin

loppuun vielä tiedot työpaikkansa nimestä ja osoitteesta sekä henkilökohtaiset yhteystietonsa, kaiken pitäisi olla kunnossa. Jos mielipiteessä esiintyy virheellisiä tietoja, mustamaalausta, epäasiallista kielenkäyttöä tai muuta julkiseen keskusteluun soveltumatonta aineistoa, virheelliseen menettelyyn syylistynyt on helppo osoittaa. Ei kukaan tietoverkoissa liikkuva ala kuvitella, että asianomaisen laitoksen johto on lopullisesti seonnut tai että laitoksen mainetta pitäisi alkaa arvioida yksittäisen mielipidekirjoituksen pohjalta. Kyseinen henkilö on esiintynyt omissa nimissään ja vastaa luonnollisesti itse sekä esimiehilleen että verkkoyhteisölle väitteistään.

Tietoverkoissa käytävässä keskustelussa tulisi pikemminkin rohkaista keskustelijoita sekä ottamaan todella kantaa käsiteltäviin asioihin että esiintymään omissa nimissään ja esittelemään itsensä riittävän yksilöivällä tavalla. Ajatus siitä, että jokainen Internetin käyttäjä esiintyisi vain nimellään ilman työpaikkatietoja, on huono ja kestävätkin. Vaikka ihmisiin sinänsä haluttaisiin suhtautua tasa-arvoisesti, puhujanpaikat eivät ole yhteiskunnallisessa voimakentässä keskenään tasavertaisessa asemassa. Puhujan äänen kuuluminen on suoraan verrannollisen sen jalustan korkeuteen, jonka päällä puhuja esiintyy. Johtajien ja ministerien äänet kantautuvat kauemmas kuin työläisten tai työttömien äänet. Pierre Bourdieun ajattelutavan mukaisesti voidaan sanoa, että puhujan position ja kentän jännitteet yhdistyneenä henkilöön ja sen habitukseen muodostavat alituisesti vaihtuvia, mielenkiintoisia puhetilanteita (ks. esim. Bourdieu & Wacquant 1995). Joskus puheen ja position välinen harkittu ristiriita voi osoittautua puhetilannetta voimakkaimmin määrittäväksi tekijäksi. Presidentti Urho Kekkonen, kuten muistamme, oli aikanaan mestari juuri erilaisten ristiriitaisten sävyjen käytössä.

Salakirjoitus ja vahva tunnistus

Alussa tarkastelemani käsitteet anonymiteetti, yksityisyyden suoja ja julkinen puheoikeus soveltuvat myös tietoverkoissa käytävään keskusteluun. Voisi suorastaan väittää, että nämä käsitteet muodostavat verkkoetiketin eettisen perustan. Siirtyminen teoreettisesti määritelystä peruskäsitteistä ja tärkeiksi koetuista eettisistä pohdiskeluita sitoviin ja sanktioituihin normeihin voi silti olla vaikeaa. Normien yksityiskohtainen muotoilu voi jo sinällään osoittautua vaikeak-

si. Vieläkin vaikeampaa voi olla toteuttaa automaattisia menetelmiä sanktiojärjestelmien toiminnan perustaksi. Lopulta voi osoittautua, että eettisiä normeja koskeva keskustelu on tärkeämpää kuin niiden yksityiskohtainen muotoilu.

Tietoverkoissa anonymiteetti on teknisesti hoidettavissa joko samaan tapaan kuin yleisönosastokirjoittelussa tai sitten henkilötiedot väärentämällä. Internetin anonyymipalvelujen avulla kuka tahansa voi lähettää uutisryhmiin viestejä ilman lähettäjästä tai sen osoitetta koskevia yksilöintitietoja. Julkistetusta viestistä näkee ainoastaan, että se on kyseisen anonyymipalvelimen välittämä. Toinen tapa anonymiteetin turvaamiseen perustuu lähettäjän sähköpostiosoitteen väärentämiseen. Teknisesti on mahdollista, että kuka tahansa voi lähettää postia kenen tahansa muun nimissä. Tämä on Internetin tulevaisuuden kannalta vakava ongelma, joka pitäisi pystyä korjaamaan.

Anonymiteettisuoja tietoverkoissa on tarpeellista asianmukaisesti turvata mutta samalla on voitava estää lähettäjä tietojen väärentäminen. Uutisryhmiin ja jakelulistoille on voitava tulevaisuudessakin lähettää anonyymisti kysymyksiä ja puheenvuoroja. Tällaiset viestit on lähetettävä anonyymipalvelun kautta, jolloin viestin osoitetiedoista näkee selvästi, että kyseessä todella on anonyymiksi tarkoitettu viesti. Anonyymisyys ei saa siis tarkoittaa sitä, että esiintyy jonkun muun nimissä.

Viestit, jotka eivät ole anonyymejä, on varustettava lähettäjä tiedoilla ja Internetin on tulevaisuudessa turvattava luotettava lähettäjän tunnistus. Jos keskustelun osapuolet haluavat käydä verkon välityksellä luottamuksellista keskustelua, on osallistujien pystyttävä keskenään varmistumaan toistensa oikeasta henkilöllisyydestä. Luotettava henkilöllisyyden tunnistaminen ei välttämättä edellytä sanomien salakirjoitusta. Myös julkisten viestien lähettäjän henkilöllisyydestä on tarpeen vaatiessa voitava varmistua.

Tietoverkoissa on pystyttävä järjestämään myös kirjesalaisuutta vastaava suojajärjestely. Tämä on järjestettävissä vain tehokkaan salakirjoituksen avulla. Sanomien salakirjoituksessa, kryptauksessa, käytetään samalla kertaa useita avaimia. Yksi näistä avaimista on yleensä niin lyhytikäinen, että sen selville saanti on mahdotonta tehokkaimmalla tietokoneella käytettävissä olevan ajan puitteissa. Varsinainen sisällön salausavain on kaksiosainen, toinen puoli on lähettäjällä, toinen vastaanottajalla. Kumpikaan ei koskaan lähetä

avaintaan verkon välityksellä, joten sitä ei voi saada selville itse sanomaa tutkimalla.

Tehokas salakirjoitus kiinnostaa suuresti sekä tavallisia ihmisiä, kauppamiehiä että rikollisia. Euroopan neuvosto on hiljattain antanut jäsenvaltioilleen suosituksen salakirjoituksen murtamisesta ja perustellut tätä rikostutkiminnan tarpeilla.¹ Sen mukaisesti viranomaisilla tulisi olla oikeus pakottavista syistä avata kenen tahansa salakirjoitetut viestit. Viranomaiset päättäisivät luonnollisesti itse, koska syyt olisivat riittävän pakottavia. Käytännössä tällainen järjestely johtaa kirjesalaisuuden kumoamiseen. Tietokoneiden avulla kansalaisten käymä keskustelu saadaan helposti totaalisen valvonnan kohteeksi ja vieläpä täysin huomaamattomasti. Tietosuojavaltuutettu JORMA KUOPUS on antanut asiasta haastattelun Tietoviikko-lehdelle (Nro 31 13.10.1995). Kuopus ei hyväksy salauksen murtamista, hänen mielestään ”kansalaisten mahdollisuuksia viestien salakirjoittamiseen on ennemminkin lisättävä ja sitä kautta heidän tietoturvaansa parannettava”.

Puhe ja julkaiseminen

Tietoverkoissa käytävän keskustelun ja elektronisen julkaisemisen pelisäännöt puuttuvat lähes täysin. Asiasta on Suomessakin yritetty käynnistää keskustelua mutta hyvin vaatimattomalla menestyksellä. Filosof*i* PEKKA HIMANEN sai väitöskirjansa valmistuttua runsaasti julkisuutta Internetin eettisten normien tutkijana. Hänestä julkaisuissa kymmenissä haastatteluissa ei kuitenkaan sanota mitään itse normien sisällöstä, ei edes niiden muodostamisen lähtökohdista. Seuraavassa esitän omat tämänhetkiset näkemykseni asiasta.

Kansalaisilla tulee olla vapaa puheoikeus tietoverkoissa ja siihen liittyvät pelisäännöt tulee pitää erillään tietoverkoissa julkaisemisen pelisäännöistä. Tietoverkoissa täytyy voida puhua periaatteessa yhtä vapaasti kuin verkkojen ulkopuolellakin. Verkoissa puhuminen ei ole samaa kuin julkaiseminen. Verkoissa käytettyjä puheenvuoroja ei sen vuoksi tule käyttää esim. tieteellisten artikkelien lähteinä, ellei kyseessä ole koko käydyn keskustelun tutkiminen. Puheenvuorot saattavat olla hyvinkin kontekstisidonnaisia ja niihin vetoaminen asiayhteyden ulkopuolella ei ole hyväksyttävää.

¹COE Recommendation No. R (95) 13.

Kysymyksiä, lyhyitä kommentteja, maltillisia puheenvuoroja ja arkaluontoisia kirjoituksia on voitava esittää anonyymisti. Tietoverkon palvelujen on varmistettava, että viestien anonyymisyys on helposti havaittavissa. Varsinaiset mielipiteet, väitteet, syytökset ja periaatteelliset kannanotot on esitettävä aina omissa nimissä samaan tapaan kuin kokoustilanteessa. Puheoikeus on tärkeimpiä ihmisen perusoikeuksista, sitä ei pidä minkäänlaisin perustein rajoittaa. Puhuja valitsee aina itse sanottavansa ja sanomisen tapansa. Puhuja myös itse vastaa puheittensa seurauksista. Puheoikeus on sen vuoksi aina henkilökohtainen. Kun joku puhuu, on aina voitava luotettavalla tavalla saada selville, kuka puhuu.

Tietoverkoissa on voitava käydä keskusteluja myös julkisuudelta salassa. Kirjesalaisuus tietoverkoissa hoidetaan salakirjoituksella ja viestien salassapysymiseen on voitava luottaa. Salakirjoitettuja viestejä ei ole koskaan tarpeen lähettää anonyymisti. Salakirjoitetut viestit ovat aina viestejä nimetyltä lähettäjältä nimetylle vastaanottajalle. Lähettäjä ja vastaanottaja ovat useimmiten luonnollisia henkilöitä, yksilöitä. Kauppatapahtumissa keskustelun osapuolet voivat olla myös yrityksiä.

Tietoverkoissa on voitava julkaista artikkeleita ja kirjoja samaan tapaan kuin verkkojen ulkopuolella. Tällä hetkellä julkaiseminen on hyvin epämääräisessä tilassa. Erilaisiin tietoverkon palvelimiin si-
joitetaan melkein mitä tahansa tekstejä, joiden alkuperästä, alkuperäisyydestä, laatutasosta ja tulevasta saatavuudesta ei ole minkäänlaista tietoa. Kirjoittajien, aatteellisten järjestöjen ja kirjastojen tulisi käynnistää laajamittainen yhteistyö asianmukaisten pelisääntöjen ja käyttökelpoisten julkaisujärjestelmien luomiseksi. Kaupallisia kustantajia ei tässä yhteistyössä tarvita.

Tietoverkoissa tulee julkaista ainoastaan sellaisia tekstejä, joiden tekijä (tekijät) on tiedossa. Tekstin omistaa tekijänoikeuden haltija, joka tavallisesti on tekstin kirjoittaja. Tekstin julkaiseminen edellyttää omistajan suostumuksen. Jokaiseen julkaistuun tekstiin tulee liittää arkistointitunnus, jonka perusteella alkuperäinen, autorisoitu teksti on löydettävissä. Tekstien uudelleen julkaisemisen (esim. kopiointi toiseen WWW-palvelimeen) tulee olla luvanvaraista ja ainoastaan tekijänoikeuden haltija voi antaa luvan uudelleen julkaisemiseen. Tekstin omistajalla on oikeus koska tahansa poistaa alkuperäinen teksti tietoverkoista. Silloin myös luvanvaraisesti uudelleenjulkaistut tekstit on poistettava.

Tekstin omistaminen tekijänoikeuksien hallinnan mielessä ei estä tai rajoita tekstin hyväksikäyttöä millään muulla tavalla kuin julkaisemisen tai uudelleen julkaisemisen kannalta. Tietoverkoissa julkaistuilla teksteillä on siten suuri määrä luvallisia, hyväksyttäviä käyttötarkoituksia. Teksteihin voi viitata ja niitä voi siteerata kohdullisessa määrin. Niistä voi valmistaa omaan käyttöön paperitulosteita ja niitä voi monistaa ja jakaa veloituksetta. Paperille tulostamisen ja monistamisen edellytyksenä on, että tulostettu teksti on sisällöltään alkuperäisessä muodossa, sen tekijätiedot ovat oikein, mahdollinen tekijänoikeutta koskeva maininta on muuttamattomassa muodossa ja teksti on varustettu alkuperäisellä arkistointitunnuksella. Monistettuja tekstejä ei saa myydä ilman tekstin omistajan lupaa.

Tietoverkosta poistetut tekstit jatkavat paperille tulostettuna omaa elämäänsä. Ne ovat samassa asemassa kuin loppuunmyydyt kirjat tai lehdet. Tietoverkosta poistettua tekstiä ei kuitenkaan saa enää monistaa ja levittää. Monistaminen on aina tehtävä tietoverkosta tulostetusta alkuperäisestä tekstistä. Tietoverkoista poistetuista paperille tulostetuista teksteistä saa ottaa yksittäisiä kopioita omaan käyttöön samaan tapaan kuin tieteellisten aikakauslehtien artikkeleista.

Kaikki edellä esitetty perustuu oletukseen tiedon ilmaisuudesta. Se on suuri periaatteellinen kysymys, jossa mielipiteet jakautuvat jyrkästi puolesta ja vastaan. EU:ssa sekä hallitukset että liike-elämä pyrkivät päättäväisesti sellaiseen uuteen yhteiskuntaan, informaatioyhteiskuntaan, jossa tieto olisi mahdollisimman suurelta osin kauppatavaraa ja siis maksullista. Internetissä tieto on toistaiseksi ollut suurimmalta osin ilmaista. Jos EU onnistuu pyrkimyksissään, Internetin luonne tulee muuttumaan. Tiedon maksullistaminen tekee rikkaista rikkaampia, köyhistä köyhempiä. Maksullistamisen edut hyödyttävät teollistuneen maailman vaurainta väestönosaa, sen haitat kohdistuvat kolmanteen maailmaan ja erityisesti sen köyhimpiin kansoihin.

Lähdeluettelo

Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J. D. (1995). *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.

Krol, Ed (1994). *The Whole Internet. User's Guide & Catalog* . Sebastopol, CA: O'Reilly & Associates, Inc., second edition. [Saatavana myös suomeksi].

Soini, Antti (1995). Helppohintaista tiedonvälitystä. *Tietolinja*, 5(3):3.